

Valuch Tibor

A MEGTORLÁS TERMÉSZETRAJZA:
HAJDÚ-BIHAR MEGYE 1956–57 FORDULÓJÁN¹

Amikor az 1956. november 4-i inváziót követő napokban kialakult a megszállás rendszere, Debrecen és a nagyobb települések fontosabb pontjait szovjet katonai egységek ellenőrizték. A tényleges hatalom a megyeszékhely szovjet városparancsnokának kezében összpontosult. A rendfenntartás mellett a sztrájkok megszüntetését és a munka újraindítását tartották a legfontosabb és legsürgősebb feladatuknak. A debreceni szovjet katonai parancsnokság november 6-i tájékoztatóján felhívták „minden vállalat, intézmény, kereskedelmi szerv vezetőjét – különösképpen a megválasztott munkástanácsokat, hogy normális, békés mindennapi életünk megindítása érdekében azonnal kezdődjön meg a munka minden területen. (...) Igen fontos, hogy 8-án reggel minden üzemben és gyárban kezdődjék meg a termelés”.² Ezzel egyidejűleg megkezdődött a Kádár-kormány erőszak-apparátusának újjászervezése. A debreceni katonai helyőrség néhány főtisztje november 7-én Szolnokra utazott, és a karhatalom felállításáról szóló eligazításon vett részt. Az illegalitásból, illetve a szovjet katonai alakulatok laktanyáiból előkerülő megyei pártvezetők is a megbízható karhatalmi egységek felállítását tekintették a legfontosabb feladatuknak.

A hónap végére többé-kevésbé működőképpé vált a tanácsi apparátus is, folyamatosan visszatértek hivatalukba a forradalom alatt leváltott közigazgatási vezetők. A községi tanácselnököknek közel a fele kicserélődött a forradalmat követő hetekben. Az 1957. március 15-i állapot szerint a községi vezetők 90 százaléka volt az MSZMP tagja.³ A pártszervezés 1956 novemberében és 1957 márciusa között meglehetősen lassan és nehézkesen ment. 1956 novemberében még alig néhány tucat pártszervezet alakult

¹ Részlet egy nagyobb tanulmányból. A felhasznált források döntő többsége eddig még nem publikált dokumentum.

² Lásd *Néplap*, 1956. november 7. 2. o.

³ Lásd A Hajdú-Bihar megyei Tanács elnökének jelentését az „októberi ellenforradalmi eseményekről”. 1957. április 14. HBmL. XXXII. 1. 4

újjá.⁴ 1957 májusában viszont már 13 133 tagja volt az MSZMP-nek, ez az MDP forradalom előtti létszámának valamivel több mint egyharmada.⁵

Elsősorban a városokban, illetve a járási székhelyeken rövidesen megszervezték a karhatalmi egységeket is. November 6-án Debrecenben pártmunkások és veteránok részvételével felállították az első – őrzési feladatokat ellátó – karhatalmi szakaszt. Majd november közepétől megkezdték a megyei karhatalmi zászlóalj szervezését. A tartalékos tisztek névsorából „az ismertség alapján, a megbízhatóságot és a proletárdiktatúra melletti kiállást szem előtt tartva” választották ki a leendő karhatalom tagjait. A Hajdú-Bihar megyei tiszti karhatalmi zászlóalj 270 fős létszámmal végül 1956. november 27-én alakult⁶ meg Debrecenben. Az egység tevékenységét összefoglaló jelentés utal arra is, hogy az alakulat létszámának feltöltése nem ment könnyen. „A beidézett elvtársak közül általában minden harmadik-negyedik tartalékos tiszt és elsősorban pártfunkcionáriusok vállalták a feladatot.”⁷ Időközben a járási székhelyeken – Berettyóújfaluban, Polgáron, Püspökladányban és Biharkeresztesen – is létrejöttek a karhatalmi alakulatok. Ezek képezték a szovjet katonaság és a lassan újjászerveződő rendőrség mellett a restaurálódó hatalom legfontosabb bázisát és rendfenntartó erejét. A megye karhatalmi parancsnoka Csorba László alezredes lett, aki korábban a debreceni forradalmi bizottság elnökségének is tagja volt. 1957. január elején azonban megbízhatatlanság címén leváltották, és más beosztásba helyezték át.⁸ A karhatalom felállítása 1956 decemberére befejeződött, s ezzel egyidejűleg a rendőrség és ezen belül pedig az ÁVH szerepét átvevő politikai rendőrség meg-, illetve átszervezésére is sor került. A volt államvédelmi beosztottakat szinte kivétel nélkül átvették,⁹ ami feszültségek kialakulásához vezetett a rendőrségen belül. 1956 november végén a megye területén a rendőrség létszáma 722 fő volt.¹⁰ A megyei rendőrkapitány 1957. júniusi jelentése szerint „az ellenforradalom elleni konkrét adminisztratív intézkedések, az ellenforradalom során elkövetett államellenes bűncselekmények tervszerű feldolgozása 1957 januárjában kezdődött”. Ehhez azonban szükséges volt a rendőrség, ezen belül a politikai nyomozó osztály és a karhatalom újjászervezése. „A politika nyomozó osztály állománya, idegenből jött elvtársakkal töltődött fel igen

4 A *Hajdú-Bihari Napló* tudósításai szerint novemberben MSZMP-alapszervezet jött létre a MÁV-állomáson, a Járműjavítóban, a MÁV Pályafenntartási Főnökségén, a Mezőgazdasági Akadémián. Lásd *Hajdú-Bihari Napló*, 1956. november 6.; november 25.

5 A pártszervezésről és a helyi megtorlási politikáról részletesen lásd Filep Tibor: Politikai restauráció és megtorlás Hajdú-Biharban 1956–57. In. *Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve. XVIII.* Debrecen, 1991. 139–152. o.

6 Részletesen lásd Jelentés a Hajdú-Bihar megyei tiszti karhatalmi zászlóalj működéséről. Hadtörténeti Intézet Levéltára. 1956-os gyűjtemény 11. ő. e. 393–440 f.

7 Uo.

8 Csorba Lászlót 1957 tavaszán letartóztatták. A debreceni forradalmi bizottság vezetőinek perében 1957 decemberében első fokon életfogytiglani, 1958 májusában másodfokon ötévi szabadságvesztésre ítélték.

9 „...a főosztályon jelenleg is volt áv. beosztottak dolgoznak és ezeket a volt főosztályvezető helyettes, aki szintén áv.-s irányítja.” A Hajdú-Bihar megyei Rendőrkapitányság jelentése 1956. november 15. BMTI.

10 Lásd A megyei rendőrkapitányság napijelentése, 1956. november 21. BMTI.

lassú ütemben. (...) A személyi állománya mozgatása később sem szűnt meg (...) a politikai nyomozók egy részét április hónapban régi szolgálati helyükre visszahelyezték és helyükbe a volt debreceni államvédelmi beosztottak lettek visszahelyezve.”¹¹

1956. december elejétől rendszeressé váltak a razziák, a letartóztatások, az őrizetbe vételek és az internálások. A rendőrség és a karhatalom igyekezett minél rendszeresebb és minél nagyobb területeket átfogó akciókat¹² végrehajtani. A karhatalmi alakulatok bevett akciója volt az egy-egy települést érintő kiszállítás. Ennek során rendszerint súlyosan bántalmazták azokat, akiket az októberi napok során a település vezetői közé választottak.

„A tanácsházán volt a kihallgatás. A tűzoltó szoba meg a folytatása volt az épületnek. Bekisértek oda. Bemegyünk. Rögtön bezárta az ajtót a pufajkás. Jól mellbe vágott, ezzel kezdődött a cirkusz. Egy másik míg csak el nem fáradt ott engemet csépel. Szóval bírtam az ütést nagyon, nagyon bírtam. Még azt is mondom, hogy nem is pusztá kézzel ütött a pufajkás ember. Akkor azt mondja nekem, hogy vesse le a csizmáját. Csizmába mentem fel. Vesse le a csizmáját! Mondom: Nem vetem. Nem veti le? Megint összevert ott. Egyik elől, másik hátul ütött. Öten voltak egyébként. A többi csak szemlélő volt, még tartották az erejüket a további »műtetre«... Szóval vesse le! Nem vetem le. Gondolkoztam egy kicsit. Mondom, ha nem vetem le a csizmámat én, akkor ezek képesek kitörni a lábamat. Ezek úgy kicsavarják. Lehúztam. Már meg azt mondja: Menjen fel az asztalra! Feküdjön fel az asztalra! Kétméteres nagy zöld asztal, nagy hosszú asztal. Feküdjön fel! Nem megyek. Nem mentem. Megfogtak öten, felöktek oda, erre a gyönyörű szép zöld asztalra. Körülálltak. Akkor az a gumibotnak a végén valami sallangok, valami drótdarabok voltak. És annak a végén csillagok voltak. Itt van a kezem fején még mindig meglátszanak a csillagoknak a helye. Olyan kis csillagok. Ezen mind vér jött kifele ottan. És elkezdtek ott csépelni. Egyik befogta a számat, a fejemnél. De annál is a gumibot működött ugye. Elkezdtek ütni. Hát így kényelmesebb volt ütni, mert ott feküdtem a placcon, mint egy kutya. Nem kiabáltam. Nem. De éreztem, hogy folyik a vér. Akkor azt mondja az egyik: Hagyjátok abba, folyik a vére! Felálltak. Szálljon le! Lemásztam. Mindenütt csak a vér, a vér, a vér. El volt készítve a víz, a lavórban. Mosakodjak! Kérem – mondom –, jó nekem így is. Zsebkendő a zsebből ki. Hát tiszta vér. Hát azt belemártottam, és megtöröltem az arcomat. Na azt mondja: Ne találkozzunk többet! Ennyi volt. Egy jó fél órát tartott.”¹³

A különböző ügyek nyomozati szakaszában is gyakran alkalmazott eszköz volt a gyanúsítottak fizikai bántalmazása. A terrorisztikus fellépések és intézkedések növeked-

11 A BM Hajdú-Bihar megyei Rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztályának jelentése. HBmL. PI. Arch. 1. fond 9. fcs. 19. ő. e.

12 A tiszti karhatalom jelentése szerint „a rendőrséggel karöltve razziákat eszközöltünk, a legjelentősebb razzia január 30-án a Benczur utcai egyetemi diákszállóban, valamint más diákszállókban volt, ahonnan fegyvereket, katonai adó-vevő készüléket, pártot, kormányt gyalázó röplapokat szedtünk össze. Itt őrizetbe vettünk 16 személyt.” Lásd Jelentés a Hajdú-Bihar megyei tiszti karhatalmi zászlóalj működéséről. Hadtörténelmi Levéltár. 1956-os gyűjtemény, 11. ő. e. 393–440. f.

13 Interjú Gál Lajossal. Hajdúszovát, 1994. Készítette Valuch Tibor 1994-ben. Az 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 530. sz. 71–74. o.

vó számáról a megyei ügyész is beszámolt a Legfőbb Ügyészséghez küldött 1957. januári jelentésében. „A megye területén kezd elharapózni, hogy a rendőrök a már ártalmatlanná tett, bekísért személyeket a rendőrség épületében bántalmazzák, olykor súlyosan. Minden tudomásunkra jutott esetben megtettük az intézkedést a katonai ügyészség felé az eljárás lefolytatására. A megyei rendőrkapitányságon tartott értekezleten ezt közvetlenül is kifogásoltuk, a megyei rendőrség vezetője pedig szintén elítélte a rendőri szervek sok esetben durva fellépését és megszüntetésükre utasítást adott. Eddig azonban ennek ellenére javulás nem észlelhető.

Különösen a polgári járásban, de másutt is előfordul, hogy a karhatalmi egységek a rendőri szervek közbejötté nélkül önálló akciókat hajtanak végre, ennek során hatáskörükbe nem tartozó bűnüldözési tevékenységet is végeznek, őrizetbe vesznek, olykor bántalmazzák az állampolgárokat, italosan intézkednek. Természetesen hatáskörük túllépéséről az ügyész csak utólag értesül. Olykor még a rendőrség sem tájékoztatja az indult fontosabb ügyről az ügyészt. Erre a körülményre mind a rendőrség, mind a karhatalom parancsnokának figyelmét felhívtuk.”¹⁴ 1957 folyamán a debreceni katonai ügyészség számos vizsgálatot indított „a szolgálati hatalommal való visszaélés” miatt, ám elmarasztaló ítéletek igen ritkán születtek, s ha mégis, akkor rendszerint a legenyhébb büntetési tételeket alkalmazták. Az ügyeket lezáró jegyzőkönyvekben, ítéletekben rendszerint még akkor is azt hangsúlyozták, hogy a fizikai bántalmazást alkalmazó rendőrök és karhatalmisták tettüket „a szocializmus védelme érdekében követték el”, amikor a súlyos atrocitás halálos áldozatot követelt.¹⁵

A terror 1956 decemberétől a pacifikáció egyik legfontosabb eszköze volt. Látványos demonstratív akciókkal, felvonulásokkal, razzziákkal,¹⁶ egy-egy település teljes lezárásával, néhány óráig tartó megszállásával igyekeztek megfélemlíteni a lakosságot.¹⁷ Ilyen fegyveres demonstrációkat szerveztek 1957 tavaszán is az esetleges megmozdulások megelőzésére. 1957 elejétől a karhatalom és a rendőrség legfontosabb

14 MOL XX-10-b. 17. d. A Legfőbb Ügyészség iratai. A Hajdú-Bihar megyei Ügyészség jelentése, 1957. január 14.

15 Gaál Jánost, a berettyóújfalui forradalmi bizottmány tagját 1957. március 9-én őrizetbe vették, s a kihallgatások során olyan súlyosan bántalmazták, hogy öt héttel később a tököli internálótáborban behalt sérüléseibe. Az ügyészség a nyomozást gondatlan emberölés vádjával indította el, majd rövid időn belül megszüntette. Lásd B. II. 385/1957. A Gaál János ügyében folytatott eljárás iratai. A Debreceni Katonai Ügyészség Irattára.

16 A Hajdú-Bihar megyei Rendőrség alegységei 1957 első félévében 171 nagyobb razzziát tartottak, ebből 81-et Debrecenben. Ezek során 1340 főt vettek hosszabb-rövidebb ideig őrizetbe. A BM Hajdú-Bihar megyei Rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztályának jelentése, 1957. június 20. HBmL. PI. Arch. 1. fond 9. fcs. 19. ő. e.

17 1956 decemberében–1957 januárjában „a megye községeiben naponta szakaszerőben demonstratív jellegű átvonulást hajtottunk végre az erő megmutatása és az ellenforradalom akcióinak megfékezése, s a nyugalom biztosítása érdekében. (...) 1957 februárjában, márciusában sorozatos házkutatásokat tartottunk Berettyóújfaluban, Berettyószentmártonban, Váncsodon, Csökmön, Zsákán”. Lásd jelentés a Hajdú Bihar megyei tisztí karhatalmi zászlóalj működéséről. Hadtörténeti Intézet Levéltára. 1956-os gyűjtemény. 11. ő. e. 393–440 f.

feladata: „felderíteni azon személyeket, akik az ellenforradalomra uszítottak, illetve az ellenforradalmat támogatták és készítették elő az ellenforradalom kirobbanását. Ezek a személyek egy részét rendőri felügyelet alá állítani, más részét internálni, illetve a bíróságnak átadni.”¹⁸ Általában négy-hat hetes időszakokként voltak nagyobb letartóztatások, amikor tömeges őrizetbe vételekre került sor. Egy-egy esetben részletes tervet készítettek a letartóztatandó személyekről és a végrehajtás módjáról. Az 1957. február 3-án Darvas községben végrehajtott akcióhoz is hasonló jellegű tervet készítettek a berettyóújfalui rendőrkapitányságon. „Az eddigi megállapítások szerint Darvas községben egy ún. Magyar Ellenállási Mozgalom ottani csoportja aktív tevékenységet fejt ki a Munkás Paraszt kormány ellen és különböző fegyvereket rejtegetnek esetleges terrorcselekmények elkövetésére, vagy pedig nagyobb fegyveres felkelés esetére. (...) A mozgalomban Darvas községben bentlakó Balogh Zsigmond csendőr nyomozó is részt vett, aki az ellenforradalmi események előtt és az ellenforradalmi események alatt aktív tevékenységet fejtett ki, sőt az ellenforradalmi események után gyűléseket szervezett az ellenállási mozgalom tagjai részére.

Az ellenforradalmi események alatt az úgynevezett ellenállási mozgalom tagjai és darvasi vezetői fegyveresen járkáltak a községben, az ottani párttagokat ki akarták végeztetni, (...) és Budapestre akartak menni harcolni a szovjet csapatok ellen.

A kiadott utasítás ellenére az ún. Magyar Ellenállási Mozgalom darvasi szervezete a fegyvereit nem adta le, a beérkezett adatok szerint feltehető, hogy azok Varga Vince Darvas gátórházi lakosnál vannak elrejtve. Tekintettel arra, hogy az ellenállási mozgalom tagjai Darvas községben és a darvasi állami gazdaságban lagnak, így egy időben kell az ellenőrzést és a házkutatást a nevezetteknel megtartani több csoportra osztva.

A razziát 3 csoportra osztva kell végrehajtani. Az első csoport Darvas községben lakó Solyom Gyula, Angyal József, Balogh Zsigmond, Kiss Sándor, J. Fülöp János, J. Fülöp Márton, J. Fülöp Imre, D. Fekete Zsigmond darvasi lakosok lakásán kell megtartani. Ennek a csoportnak a parancsnoka Frigyik Ferenc r. százados bajtárs lesz, aki a darvasi tanácsházán fog tartózkodni két rendőrbajtárral és ide történik az előállítás is.

A második csoport, amelynek feladata lesz az ún. Ellenállási Csoport vezetőjének a lakásán megtartandó házkutatás, a darvasi állami gazdaság hidjától mintegy 3 km-re fekvő gátórházhoz fog menni, parancsnoka ennek a csoportnak Baksay Gyula r. hdgy, és 8 fő. Ebből 4 karhatalmista, 4 rendőr.

A harmadik csoport a darvasi állami gazdaságban lakó Réti, Orosz Nándor, Belicai József állami gazdasági lakosok lakásán fog ellenőrzést tartani illetve házkutatást, tekintettel arra, hogy ezek a személyek is aktívan részt vettek az ún. Ellenállási mozgalom életében. E csoport parancsnoka Veress Lajos r.ny. fhdgy. bajtárs lesz, az akcióban 6 fő fog részt venni. 3 rendőr és 3 karhatalmista beosztott. Amennyiben előállítás válik szükségessé az előállítandó személyeket a darvasi tanácsházára kell előállítani.

18 Uo.

Darvas községben működő csoport 9 kisebb csoportra lesz felosztva, amelyekben 9 rendőr elvtárs és 12 karhatalmista bajtárs fog részt venni. Darvas községben működő csoportok eligazítás alkalmával pontosan megkapják melyik csoportnak ki lesz a parancsnoka és melyik csoport kinek a lakására fog menni házkutatást foganatosítani.

A razziához a kiszállítás a B[erettyó]újfalui kapitányság, rendőrőrsről és a karhatalmista bajtársak részéről gépkocsival történik a zsákai rendőrőrsre, ahol a zsákai rendőrőrs személyi állományából 4 fő, a csökmői rendőrőrs személyi állományából 4 fő fog csatlakozni. Az eligazítás a zsákai rendőrőrsön lesz. A Darvas községben működő csoportot a gépkocsi beszállítja a községi tanácshoz és a községi tanácstól indulnak a megadott eligazítás szerint a bajtársak.

A 2-es és 3-as csoport tagjait a gépkocsi kiszállítja a darvasi állami gazdaság bekötő útjáig és innen a bajtársak gyalog közelítik meg az állami gazdaságot, illetve Varga Vince gátór lakását, ahol az eligazításnál kapott feladatokat végre fogják hajtani. A csoport parancsnokai az akciót egy időben 20.30 h-kor kezdik valamennyi helyen. Varga Vince lakásáról és az állami gazdaságtól az előállítandó személyeket a darvasi állami gazdaság bekötő útjáig gyalogosan történik, tekintettel arra, hogy az út jelen időben gépkocsival járhatatlan.

Valamennyi csoport által előállított személyt a razzia befejezése után a B.újfalui rendőrkapitányságra beszállítjuk, ahol nevezettek kihallgatását megkezdjük. A razzián 2 fő polgári ruhás, 17 rendőr és 14 karhatalmista bajtárs fog részt venni.

Fegyverzet: Pisztoly, géppisztoly, kézigránát. Technikai felszerelés: 2 drb. gépkocsi és valamennyi csoportnál zseblámpa.¹⁹

A büntetőeljárások előkészítésének első lépése az információszerzés volt, ennek érdekében reaktiválták a forradalom napjaiban többé-kevésbé széthullott informátorhálózatot, és környezettanulmányt készítettek. „Kérem osztályvezető elvtársat, hogy készíttessen részletes környezettanulmányt Schulek Mátyás (...) Debrecen, Bajcsy-Zsilinszky u. 12. sz. alatti lakosról. Nevezett adataink szerint aktívan részt vett az ellenforradalom idején az egyetemisták megmozdulásaiban, s a »forradalmi bizottmány« munkájában, így op[eratív] feldolgozás alá vonjuk. A k[örnyezet] t[tanulmány] súllyal ellenforradalmi ténykedésére terjedjen ki.”²⁰ Majd megkezdődött a beérkező információk elemzése és értékelése. 1957 első hónapjaiban a községi rendőrőrsöknek, körzeti megbízottaknak jelentéseket kellett felterjeszteni a járási rendőrkapitánysághoz, onnan pedig a megyeihez „a területükön ellenforradalmi szervezkedésekben részt vett személyekről”. A megtorlás mechanizmusa 1957 első félévében vált teljes mértékben működőképessé.

A politikai nyomozó osztály különböző alegységei részletekbe menően „feltérképezték” a forradalom irányító szerveit. A „debreceni, valamint járási és objektumi viszonylatokban a lehető pontossággal felmértük az ellenforradalom legális irányító szerveit (forradalmi bizottmányok, munkástanácsok, egyéb különböző bizottmányok, nemzetőrségek). (...) pontosan számba vettük, hogy, hol, milyen bizottmányok működtek, a bizottmányok tagjai konkrét tevékenységüket, tisztáztuk osz-

19 Razziaterv Berettyóújfalui Járási Kapitányság, 1957. február 3. V-143441. Varga Vince és társai. BMTI.

20 Lásd V-143349. sz. Schulek Mátyás vizsgálati dossziéja. BMTI

tályhelyzetüket. (...) az ellenforradalom legális irányító szerveinek felmérésével egyidejűleg felderítést végeztünk valamennyi ellenforradalmi bűncselekmény tettese ügyében.”²¹ Névsorok készültek a résztvevőkről, tevékenységüket – amennyiben ez lehetséges volt – többnyire aprólékosan dokumentálták. Az így nyert adatok felhasználásával személyi kartotékok készültek a forradalom idején politikai szerepet vállalókról. Ezeket különböző nyilvántartásokba sorolták, és az összegyűjtött adatokat szükség szerint használták fel rendszerint az egykori ötvenhatos élete végéig. „E nyilvántartási rendszer nagy segítséget fog adni ahhoz, hogy ellenforradalmi elemek mozgását, elhelyezkedést stb. figyelemmel tudjuk kísérni, és nyomon követni. Ez év végéig nyilvántartásunkat rendezzük, és valamennyi olyan személyt, akinek nyilvántartása indokolt, folyamatosan nyilvántartásba vesszük.”²²

Első lépésként kiválasztották az eljárás célszemélyeit, illetve meghatározták ezek körét. A prioritást és az elsődleges terhelő bizonyítékok összegyűjtését követően került sor az illető őrizetbe vételére. A nyomozások üteme általában az egyes ügyek előkészítettségétől függött. Az előkészítés szakaszában ellenőrizték, hogy az illető szerepel-e az „antidemokratikus elemek, a hálózati személyek, a hálózati személyek kapcsolatainak vagy a konspirációs és találkozási lakások nyilvántartásában”.²³ A kihallgatáshoz a politikai nyomozó osztály személyekre lebontott terveket készített, ügynöki jelentéseket kértek, információkat gyűjtöttek előzetesen az eljárásba vont személyekről. „Dede László egyetemi tanársegéd az egyetemen értesülesem szerint továbbra is államellenes tevékenységet fejt ki. (izgat) Nevezett itt volt őrizetben mint az ellenforradalom aktív szervezője. Hálózati és jegyzőkönyvi anyagot kell sürgősen összegyűjteni nevezettel kapcsolatban. Ha az ügyészre nem tudnánk átadni Közbiztonsági őrizetbe fogjuk helyezni. Nagy gondot erre a feladatra.”²⁴

Rendszerint minden kihallgatás után kiértékeltek a vallomásokot, és elkészítették a következő kihallgatás tervét. A DSZFB jogi szekció vezetőjének esetében a kihallgató tiszt a második alkalommal is fontosnak tartotta az életrajzi adatok tisztázását. A családi, rokon és testvéri kapcsolatok mellett elsősorban arra volt kíváncsi: „Mikor kapcsolódott be a Debrecenben folyó ellenforradalmi eseményekbe? Mikor hogyan történt a megbízatása / és társai? Mi volt a feladata és ki határozta meg? A jogi szekció hogyan folyt bele a kommunisták és államvédelmi tiszték letartóztatásába? Hogyan vetődött fel a kérdés? (...) A politikai foglyokat kinek a javaslatára és milyen céllal vizsgálták felül? Kiket engedtek szabadon?”²⁵

A fontosabbnak ítélt ügyekben minden rendelkezésre álló eszközt bevetettek az eljárás eredményessége érdekében. Zárkaügynököket küldtek a cellákba, és feltehe-

21 BM Hajdú-Bihar megyei Rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztályának jelentése, 1957. június 20. HBmL. PI. Arch. 1. fond 9. fcs. 19. ó. e.

22. Uo.

23 Lásd F 34-5302/57. sz. Finta László és társa V. 142955. vizsgálati dosszié BMTI.

24 V-142667. sz. Dede László vizsgálati dossziéja. Szabó Sándor őrnagy, a politikai nyomozó osztály vezetőjének feljegyzése, 1957. január 24. BMTI.

25 Terv Melles Ödön kihallgatásához. Debrecen. 1957. május 31. BM 345282. sz. Vizsgálati dosszié, V-143105/1-5. Csorba László és társai. BMTI.

tően egy-egy zárka lehallgatását is megszervezték. „Vass Imre (...) mint a debreceni »Forradalmi Bizottmány« tagja, a tikárság tagja, azért került 1957. február 18-án őrizetbe, mert Tatár Kiss Lajos a megyei tanács vb. elnökét és Ménes János volt Debrecen Városi Tanács elnökét őrizetbe vetette és ellenforradalmi tevékenységet folytatott. Ezért ügyében a vizsgálatot folytatjuk. Nevezett ügy vizsgálata elején az alábbi intézkedéseket tesszük:

1. Vass Imrét részletesen kihallgatjuk: Hogyan került a »Bizottmány« vezetésébe, milyen tisztséget viselt konkrétan, milyen ellenforradalmi akciókat végzett, szervezett. (...) Milyen céllal tevékenykedett. Ugyancsak kihallgatjuk társaira vonatkozóan.

2. Vass Imrét lepriorálni, amennyiben ez még nem történt meg.

3. Felkutatni és tanúként kihallgatni az alábbi személyeket:

Kárpáti János állomásfőnököt, Vásárhelyi Ferenc reszortost, Canka főmérnököt, Balogh János mozdonyvezetőt, Tatár Kiss Lajos valamint Ménes János volt tanácselnököket. A tanúvallomásokon keresztül is bizonyítani illetve ellenőrizni ellenforradalmi tevékenységét.

4. Az ügy érdekében ellenőrzés céljából fogdaügynököt illetve technikát alkalmazunk.

5. A vizsgálat során kompromittált személyekkel kapcsolatban a legcélszerűbb intézkedéseket fogantatosítjuk (őrizetbe vétel, internálás, figyelmeztetés, [rendőri] felügyelet, op. célra, stb).

6. A vizsgálat befejeztével az anyagot a bíróságra betérjesszük és vele együtt átadjuk, elkészítjük op. dossziéját az irattár illetve a nyilvántartó részére.²⁶ A nyomozás, illetve az eljárás végén összeállított ügynevezett „zárójelentésben” összegezték a fogantatosított intézkedéseket, és javaslatot tettek az ügyben érintett személyek kezelésére. „Az ügyben tíz személy ellen járunk el. (...) Nyilvántartásba vettük az előzetes letartóztatásban lévő 7 főt. Javasolom nyilvántartásba venni a szabadlábon felelősségre vont 3 főt. Az ügyben kompromittált személyként szerepel 14 fő, akik közül a nyilvántartásba vételhez szükséges ellenőrzött adat van 7 főre. Ezek közül javasolom nyilvántartásba venni: Ardelán György gk. papot, aki a darvasi »forr. biz«-nak volt egyik vezetője és szervezője, Csóra József kereskedőt, aki a B.újfalui »forr. biz«-nak volt egyik vezetője és szervezője...»²⁷ A politikai rendőrség a vizsgálat lezárulását követően a gyanúsítottakat a rendőrségi fogdából átkísértette a megyei börtönbe, az eljárás során keletkezett iratokat pedig az ügyészségnek és a bíróságnak adták át.

A lefolytatott eljárások – azzal együtt, hogy a végrehajtók általában ügyeltek a jogszerűség látszatának fenntartására – lényegüket tekintve koncepciós perek voltak. A perek természete az ötvenes évek elejéhez képest annyiban változott, hogy ezúttal az események többé-kevésbé valóban megtörténtek, a tények többnyire tények voltak. Értelmezésük és összeillesztésük kizárólagos szempontja „az ellenforradalmi felforgatás” vádjának igazolása volt. Az igazságszolgáltatás a kommunista párt restaurációs hatalmi politikájának eszközévé vált. Az ítékezés szempontjait is ez határozta meg, a

²⁶ V-142493. sz. Vass Imre vizsgálati dossziéja. BMTI.

²⁷ Zárójelentés Varga Vince és társai ügyében 1958. február hó 13. V-143441. Varga Vince és társai. BMTI.

fontosabb perekben kiszabható büntetések lehetséges és a hatalom számára kívánatos mértékéről gyakran a pártbizottság, a bíróság, az ügyészség és a rendőrség vezetőinek ügynevezett operatív értekezletén döntöttek. A bírói és ügyészi kar többsége engedelmesen végrehajtotta a párt által kiosztott feladatokat, aki hangot adott ellenvéleményének, arra nem bíztak politikai pereket, súlyosabb esetben állását is elvesztette. A megyei ügyészség vezetői 1957 áprilisában nyugtázták, hogy az ügyészi kar immár ellenvetések nélkül végzi munkáját. „Az 1957. év I. negyedévében a megyei ügyészség munkáját elsősorban a közbiztonság megszilárdítására irányuló intézkedések jellemezték, ezen belül az ellenforradalmi jellegű bűncselekmények gyors feltárásának és a bírói eljárás megindításának biztosítása. (...) Az ügyészség munkájában a negyedév elején még tapasztalható volt bizonyos ingadozás a politikai állásfoglalások területén, amely elsősorban egyes politikai jellegű bűncselekmények elbírálásában mutatkozott meg, ez a bizonytalanság azonban a negyedév folyamán mindjobban eltűnt és most már megállapítható, hogy az ügyészség politikailag is mindinkább helyes irányban végzi tevékenységét...”²⁸

Az eljárások során az ügyészek és a bírók szinte kizárólag csak a koncepciók vádakat egyoldalú igazolására törekedtek, a mentő körülményeket figyelmen kívül hagyták, a szisztematikus védekezés kialakítására nem adtak módot. Azokban az esetekben, amikor az eljárást bizonyíték vagy bűncselekmény hiányában megszüntették, ténylegesen kevés volt a koncepciót alátámasztó bizonyíték, vagy az illető valamilyen oknál fogva nem volt büntethető. Az ítéletek indoklásának ismétlődő momentuma volt a szovjetellenesség, a kommunistaellenesség, a munkásosztály hatalmának megdöntése. Az egyetemi forradalmi bizottság egyik tagja ítéletének indoklása szerint: „Ma már feltétlenül bizonyított tényként áll előttünk, hogy ma egy éve indult megmozdulás első pillanatától kezdve ellenforradalmi volt és a proletárdiktatúra megszüntetésére irányult. Ez ma már a világ haladó körében és pláne Magyarországon nem vitatott kérdés. Azt is teljes határozottsággal szögezhetjük le, hogy a megmozdulás elindítói és táplálói a népi demokratikus rendszer megátalkodott ellenfelei voltak. Ilyen körülmények között az igazságszolgáltatásra csupán az a feladat hárul, hogy felfedje és felelősségre vonja az ellenforradalmi megmozdulás tudatos szervezőit. Fel kell deríteni és felelősségre kell vonni azokat is, kik az ifjúság, különösen az egyetemi ifjúság körében fejtettek ki aknamunkát és vitték bele meggondolatlan cselekményükbe a józanságuktól megfosztott fiatalokat.”²⁹

Az eljárások lényegi vonása volt a vádlottak pszichikai megtörése, a kiszolgáltatott helyzetükkel történő visszaélés és a megalázás. Debrecenben 1957-ben gyakran fűzőláncon, gyalog kísérték át a vádlottakat a börtönből a bíróságra a városközponton keresztül.³⁰ A tárgyalások kezdetben nyilvánosak voltak, az ítéletekről a helyi sajtó is beszámolt, később azonban a nyilvánosságot fokozatosan felszámolták. Az ítélet ki-

28 A Hajdú-Bihar megyei Ügyészség 1957. I. negyedévi jelentése. 1957. április 13. MOL. XX.-10.-b. 17. d.

A legfőbb ügyészség iratai.

29 Bül. 274/1957. Schulek Mátyás periratai. HBmL. XXV. 4. A Hajdú-Bihar megyei Ügyészség irata.

30 Lásd többek között Szűcs László, Zeke László interjúit.

hirdetését követően a vádlottak többségét az ország különböző börtöneibe (Vácra, a Gyűjtőbe, Márianosztrára) szállították át. Debrecenben csak a kisidősök maradtak.

Az ügyészség 1957-es jelentése szerint a megyei börtönben és a járási székhelyen lévő börtönökben biztosított minimális létfeltételek számos kívánnivalót hagytak maguk után. „A debreceni megyei börtönben január hónapban tüzelőszer hiány folytán az elkülönítés az előírt módon nem volt teljesen keresztülvihető, bár ez a hiányosság fokozatosan megszűnt. A zárkák hőmérséklete az előírt hőfok alá nem süllyedt. A zárkák tisztasága kielégítő, bár egyes zárkák korhadt padlózata az egészségre ártalmas betegséget fokozza. Bár a börtönben vízvezeték van, a zárkák legtöbbször nincs ellátva vízöblítéses árnyékszékkel.

A püspökladányi börtönben a börtön udvara jelen állapotában az egészségre ártalmas, mert egymás mellett nyílik a börtön konyhájának, egy raktárnak és az állatok tartására szolgáló ólnak az ajtaja. (...) Kifogásolható, hogy a börtönben nincs fürdőszoba és külön látogatászsoba. A közös zárkák padlózata itt is javításra szorul, egyébként a zárkák tiszták.

A berettyóújfalui járási börtönben hiányzik a fürdőszoba és az orvosi rendelő. Nincs továbbá a börtönben ivóvíz, így a vizet közel 1 km-ről kell hordani. (...)

Úgy a megyei, mint a járási börtönökben a letartóztatottak az előírt ételmezési normájukat megkapják. (...) A letartóztatottak rendes ruházattal, ággyal, ágyneművel rendelkeznek. A tisztálkodási lehetőség csak a vidéki börtönökben ütközik nehézségbe, a fürdőhelyiség hiánya miatt. Az orvosi ellátás a debreceni megyei börtönben kifogástalan, a vidéki börtönökben hiányosság, hogy az orvos csak a parancsnok felhívására, legtöbbször már a letartóztatott panaszra alapján tart vizsgálatot.

A börtönök tisztaságával kapcsolatban felmerült az a hiányosság, hogy a zárkákban lévő ivóvízes tartályok általában fedetlenek és nem történik a megfelelő szellőztetés sem. Az ürülékvedrek elavultak, a gyakori klórmeszezés folytán tönkrementek.³¹ 1957 első félévének végén a három börtönben 295 főt őriztek, háromnegyedüket 1956-os cselekményekért. „A letartóztatottak általában a napirendet betartják, azt ismerik. Úgy a börtön parancsnokának, mint a letartóztató intézet tagjainak engedelmességeknek. A bv. őrség fellépése a letartóztatottakkal szemben szigorú, de emberséges. Nem észleltem, hogy a bv. őrség a letartóztatottakat bántalmazták volna”³² – írta törvényességi felügyeleti jelentésében a megyei ügyész 1957 nyarán.

A megtorlás *valamilyen formában* szinte mindenkit elért a forradalom aktív résztvevői közül. A személyi kapcsolatok nyújtotta védelem csak keveseknek adatott meg. 1956 utolsó két hónapjában – elsősorban a statárium kihirdetését követően – 27 főt adtak át vádemelési javaslatokkal az ügyészségnek. 1957 első hét hónapjában pedig 339 főt. Ugyanebben az időszakban 147-en kerültek internálótáborba, közülük 42 személy ellen emeltek vádat, 52-en kerültek rendőri felügyelet alá. Március 15-e és április 4-e előtt 252 főt helyeztek preventív őrizetbe. A megyei bíróság különböző

31 A Hajdú-Bihar megyei Ügyészség 1957. I. negyedévi jelentése. 1957. április 13. MOL. XX.-10.-b. 17. d. A Legfőbb Ügyészség iratai.

32 A Hajdú-Bihar megyei Ügyészség jelentése. 1957. június 25. MOL XX.-10.-b. 17. d. A Legfőbb Ügyészség iratai.

tanácsai szinte futószalagon tárgyalták az ügyeket. 1957 októberének végéig a forradalom időszakában a megye területén elkövetett cselekményekért 537 fő ellen indítottak nyomozást, illetve hoztak elmarasztaló ítéletet. Az ügyészség összesítése szerint 1958. augusztus 31-ig 296 ötvenhatos ügyben 762 személy ellen indult eljárás.³³

Sokan a munkahelyüket veszítették el. Különösen a munkástanácsstagokat sújtotta a büntetésnek ez a formája. Az üzemi párttitkárok jelentéseket adtak a BM politikai nyomozó osztályának vállalatuk 1956 októberi viszonyairól, a munkástanácsokról, illetve a munkahelyi hatáskörben foganatosított fegyelmi intézkedésekről.

Megelőző intézkedésként a politikai rendőrség operatív tiszteket telepített az egyetemekre, a különböző helyi értelmiségi csoportokba és körökbe, valamint a nagyobb debreceni üzemekbe. „Az operatív alosztályok konkrét utasításokat kaptak az operatív felderítés maximális fokozására. E feladat megvalósítása érdekében intézkedések történtek az egyes ellenforradalmi bázisok operatív eszközökkel történő maximális átfogására. (...) Konkrét célravezető intézkedéseket kívánunk tenni a felderítő operatív munka eszközeinek teljes felhasználásával, átgondolt kombinációk kidolgozásával az irányban, hogy az illegális tevékenység tényei a felszínre kerüljenek, az egyes ellenséges kategóriák jól át legyenek fogva és ellenőrizve. Különös súlyt helyezünk az egyetemekre, általában a pedagógusokra, az értelmiség egyes csoportjaira, értelmiségi klubokra, az ú.n. klasszikus ellenséges kategóriák közül különösen a hortysta katonatisztekre, csendőrökre, kulákokra, valamint a különböző jobboldali pártok volt funkcionáriusaira. (...) Különös súlyt fogunk helyezni a debreceni üzemek operatív átfogására.”³⁴

1957 első felélévének végére újra a félelem csöndje telepedett rá a vidékre, hiszen a pacifikáció befejeződése egyben azt jelentette, hogy a hatalmi restauráció is fordulóponthoz érkezett. Az MSZMP országos és helyi vezetői számára immár nem a hatalom birtoklásának biztosítása volt a legfontosabb feladat, hanem a forradalmat megelőzően kialakított uralmi mechanizmusok zavartalan működtetése. Ennek következtében ismétetlen nem maradt tér a független politikai gondolkodás és az ellenvélemény kinyilvánítása számára. Az egykori szemtanú, egy izgatással vádolt orvostanhallgató levelében így örökítette meg ezeknek az időknek a hangulatát: „Szörnyű napokat élünk. Ami most történik, arra nincs példa történelmünkben. A szabadság, az emberi jogok megcsúfolása ez, s a legfájóbb, hogy akadnak magyarok, akik vállalják a legaljasabb hűhó munkát. Ha vonaton megyünk, gyakran igazoltatnak bennünket. Minden politizálást megtiltottak. (...) Hiába volt minden vérontás. Csöbörből vödörbe estünk. (...) Csak azt nem tudom megérteni, hogy nekünk, magyaroknak miért nincs jogunk a szabadsághoz? Levezekeltük már annyiszor a múlt és a jövő bűneit is, miért kell hát bűnhődnünk?”³⁵

33 Jelentés a Hajdú-Bihar megyei Ügyészség 1957. és 1958. évi munkájáról. HBmL. PI. Arch. 1. fond 3. fcs. 59. ő. e.

34 A BM Hajdú-Bihar megyei Rendőr-főkapitánysága politikai nyomozó osztályának jelentése. 1957. június 20. HBmL. PI. Arch. 1. fond 9. fcs. 19. ő. e.

35 HBmL. XXV.4. A Hajdú-Bihar megyei Ügyészség iratai. BüL. 55/1957. Kitajka Mária perirata.

